

Владимир МИЛАНОВСКИ

СЕВЕРОЗАПАДНА ПЕЛАГОНИЈА И ПРОСТОРОТ НА МАНАСТИРОТ СВЕТО ПРЕОБРАЖЕНИЕ - ЗРЗЕ ВО РАНАТА АНТИКА

Клучни зборови: рана антика, Пелагонија, манастир Зрзе, Писаион.

Апстракт: Во овој текст ќе бидат презентирани дел од сознанијата поврзани со повеќекратните недеструктивни, површински и кабинетски археолошки истражувања посветени на раноантичкото минато на манастирот Свето Преображение во селото Зрзе. Претставените археолошки предмети изработени од мермер, керамика и метал, поточно накит и монети, датираат од 4. до 1. век пред Христовото раѓање и претходно не биле објавени. Од познатите историски настани забележани во пишаните извори дознаваме дека во 3. век пр. Хр., некаде на просторот на северозападна Пелагонија постоел мал пограничен град, именуван Писаион. Стратешката местоположба на локалитетот Кале Зрзе, силната тврдина како и застапената раноантичка материјална култура укажуваат на можноста, античка населба во Зрзе да е една од позициите на која што треба да се бара споменатиот забораен град Писаион.

Манастирот Свето Преображение со античкиот локалитет Кале Зрзе,¹ се наоѓа во старата маке-

донска област Пелагонија, на 37 км северозападно од Прилеп и 1,2 км северозападно од селото Зрзе. Под врвот Солунска Глава, на последните ограноци од планината Даутица, високата зарамнета бигорна карпа вовлечена во планинскиот дел, која наликува на огромна тераса била населена уште во праисторијата и подоцна во стариот и средниот век.

низ историјата, Книга 1, глава IV, Период на доцното Римско Царство и раната Византија, Прилеп 1971, 65; Бабиќ Б. и Китановски Б., Грозданов Ц., Коцо Д., Археолошката карта на Република Македонија, Том II, Скопје 1996, Прилеп XXI, 39. Зрзе, 300; Миљковиќ П. П., Прилеп и прилепско низ историјата, Книга 1, глава II, дел 3. Црковна архитектура, Прилеп 1971, 92-96; истиот, Прилеп и прилепско низ историјата, Книга 1, глава II, дел 4. Живописот и прилепските зографи, Прилеп 1971, 97-109; Расолкоска-Николовска З., Манастирот Зрзе со црквите Преображение и Свети Никола, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, Том IV, Скопје 1981, 407-459. Лилчиќ В., Нови ранохристијански наоди околу Прилеп, Годишен зборник на Филозофскиот факултет бр.38, Скопје 1984, 108; Лилчиќ В. и Спасеска Марковска К., Неколку доцноантички градишта во Пелагонија, *Macedoniae Acta Archaeologica*, бр. 13, Скопје 1993, 227-244; Алексова Б. и Лилчиќ В., Ранохристијанските цркви во Македонија, Македонско Наследство бр. 5, Скопје 1997/Aleksova B. and Lilčić V., *The early Christian churches in Macedonia*, Macedonian Heritage no. 5, Скопје 1997 pp. 10; Лилчиќ В. и Илјоска В., Каталог на ранохристијанските цркви во Република Македонија, Македонско Наследство бр. 5, Скопје 1997/Lilčić V. and Iljoska V., *Catalogue of early Christian churches in the Republic of Macedonia*, Macedonian Heritage no. 5, Скопје 1997 pp. 36; Лилчиќ В., Македонскиот камен за боговите, христијаните и за животот по животот, Том I, Античка камена пластика во Република Македонија, Скопје 2001, 400-403; истиот, Македонскиот камен за боговите, христијаните и за животот по животот, Том II, Античка камена

¹ За Зрзе во литературата: Вулић Н., *Антички споменици наше земље*, Споменик САН LXXI, Београд 1931, 391 и 393; Mikulčić I., *Tabula Imperii Romani*, Ljubljana 1976, 137; истиот, *Frühchristlicher Kirchenbau in der S. R. Makedonien*, XXXIII Corso di cultura sull'arte Ravennate e bizantina, Ravenna 1986, 266; истиот, *Средновековни градови и тврдини во Македонија*, Скопје 1996, 259-261; истиот, *Антички градови и тврдини во Македонија*, Скопје 1999, 405 и 419; истиот, *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen in Nordmakedonien (Städte, vici, Refugien und Kastelle)*, Münchener Beiträge zur vor- und frühgeschichte, Bd. 54, Bayerische Akademie der Wissenschaften, München 2002, 368; Кепески К. *Монети на Македонските кралеви во збирката на Прилепскиот музеј*, *Macedoniae Acta Archaeologica*, бр. 7-8, Скопје 1987, 41-63; Бабиќ Б., *Прилеп и прилепско*

При досегашните истражувања на овој културен комплекс вниманието било насочено на доцноантичкото и средновековното минато на зрзевскиот манастир, а во литературата речеси и да не е забележано дека на ова место има праисториски и раноантички културни слоеви. Првите археолошки ископувања биле изведени од страна на Заводот за заштита на спомениците на културата и музеј Прилеп, предводени од археологот Бошко Бабиќ во педесеттите години на 20. век, но за нив немаме никакви податоци. Во прилепските институции направивме неколку обиди да дојдеме до било какви податоци или документи од споменатите истражувања, но за жал без успех. Наредните археолошки истражувања беа изведени во 2008 и 2009 година,² при кои што на јужните падини од бигорната карпа беа откриени остатоци од неоградено подградие на доцноантичка населба и делови од средновековна монашка населба која постоела од доцниот 9. до крајот на 14. век. Во 2009 година археолошки ископувања беа изведени и на платото северно од манастирскиот комплекс, при што беа откриени остатоци од ранохристијански комплекс, делумно користен и во средновековието.³ Сознанијата од археолошките истражувања во 2008 и 2009 година ќе бидат претставени во некој нареден текст.

Со досегашната кабинетска обработка на податоците, археолошките предмети кои потекнуваат од овој локалитет, а се наоѓаат во депоата на Манастирот, Заводот за заштита на спомениците на културата и музеј Прилеп и Институтот за старословенска култура, ги евидентиравме во

пластика во Република Македонија, Скопје 2002, 940-942; Бабамова С., *Епиграфските споменици од Република Македонија датирани според македонската провинциска ера*, Скопје 2005/Babamova S., *Epigraphic monuments of the Republic of Macedonia dated according to Macedonian provincial era*, Скопје 2005, pp 111; Ристески Б., *Монашка населба – Свето Преображение, село Зрзе*, Македонски Археолошки Весник бр. 3, година I, октомври 2009; истиот, *Најраните манифестации на христијанството во регионите на Мариово и Северна Пелагонија*, Ниш и Византија, Зборник Радова IX, Ниш 2011, 203-226; Василески А., *Идејната врска помеѓу стариниот суд и деисот со Христос Цар, Богородица Царица и Свети Јован Крстител во црквата Свето Преображение, Манастир Зрзе*, Балканославика 40-44, Прилеп 2015, 27-43; Николовски Д., *Манастир Зрзе*, УЗКН, Скопје 2016, 1-33;

² Археолошките истражувања беа предводени од д-р Бранислав Ристески, членови на истражувачкиот тим: д-р Александар Василески, Владимир Милановски, Игор Чочкоски, Бојан Цветаноски и Александар Мургоски;

³ Ристески Б., 2009; *истиот*, 2011, 203-226;

шест книги, кои тековно ќе бидат надополнувани со новооткриени наоди. Во Инвентарните Книги до сега се заведени вкупно 273 фрагментирани или целосно сочувани предмети, изработени од метал, камен, керамика, стакло, коска и рог. Овие предмети биле изработувани во периодот од крајот на праисторијата, низ антиката или стариот и средниот век. Раноантичките артефакти кои ќе ги претставиме во овој текст се наследени од предходниците во манастирот или се случајно пронајдени при одржување на манастирскиот имот, а се чуваат во манастирското депо или во Музејското депо во Прилеп. Тие потврдуваат дека на овој простор егзистирала античка или стара македонска населба, која за сега најрано може да ја датираме кон крајот на 4. век пр. Хр. со монета на античкиот македонски крал Касандар (305-297 година BC). Ова градче претставува значајна точка на северната граница во Горна Македонија и чува дел од славната стара македонска историја.

Ако погледнеме назад во времето на стариот век, од стратешките особености на северозападна Пелагонија се издвојува фактот дека таа географски со околниот свет комуницирала преку неколкуте природни планински премини кај селата Плетвар, Присад и Барбарас. Овие премини биле користени од праисторијата до денес. Преку преминот во Северозападна Пелагонија кај Барбарас, кој е во близина на с. Зрзе (4-5 км ј-з воздушна линија), водел пат како и денес кон Македонски Брод, Кичево (Ускана), Охрид (Лихнид) и регионот на Десаретите. На север покрај реката Треска овој пат водел кон Полошкиот и Скопскиот регион.⁴ (види фото 13) Важно е да се истакне дека патната линија преку преминот кај Барбарас била директната копнена врска помеѓу културите кои егзистирале на егејскиот и јадранскиот брег.

На почетокот во најкратки црти ќе претставиме неколку важни историски податоци од постоењето на старото македонско кралство, а со цел определување на времето кога било создадено раноантичкото утврдено гратче во Зрзе. За Пелагонија, како и за терминот Горна и Долна Македонија во раната антика, забележано е дека горните македонски племиња биле во сојуз со кралот Пердика (448 – 413 BC) и ја признавале кралската власт од Долна Македонија, но имале свои владетели и самостојни кнежевства. Поточно во најраните почетоци од своето постоење Македонија била поделана на Горна и Долна. Горна Македонија ги опфаќала областите Пелагонија, Линкестиди, Орестиди и Елимеја. Тоа се единствените горномакедонски области кои се именувани во пишани-

⁴ Микулчиќ И., 1999, 52;

Македонија околу 450 година пред н.е.

те извори.⁵ Како и останатите горно македонски области, Пелагонија била независна низ вековите од антиката се до владеењето на македонскиот крал Филип II. (382. - октомври 336. BC). Силната општествена промена заснована на воената и економската моќ од времето на кралот Филип II. имала потенцијал да организира одбрамбен систем поставувајќи стражи на планински врвови, градејќи тврдини, патишта и објекти со разни функции според потребите на тоа општество. Во овој период треба да се бара почетокот на постоењето на раноантичкото утврдено гратче во Зрзе, иако засега најстар предмет кој што може прецизно да се датира претставува споменатата бронзена монета на античкиот македонски крал Касандар (305-297 BC). (види фото бр. 12)

Понатаму од регионалните историските записи ќе ги спомнеме значајните настани од 3. и 2. век пр. Хр. кои што силно влијаеле во развојот и егзистенцијата на населението и населбите во Северозападна Пелагонија. Првиот голем настан е Келтско-Галскиот пробив под водството на кра-

лицата Иомара, при кој што голема војска предводена од Болгиј (или Белгиј) продрела преку Илирија и Пелагонија кон централна Македонија.⁶ После оваа инвазија во 279 година пред Хр., македонското кралство видно ослабнало. Непријателските сили постепено се доближувале на границите и веќе од средината на 3. век пред Христос многу битен дел од северната граница бил бранет во Пелагонија. Тоа било време на јакнење на раноантичките северно пелагонски населби кои постанале многу битен елемент од одбрамбениот систем поврзан со тврдини кон југ, спрема престолината на кралството Македонија.

Вториот голем историски настан уследил после Келтско-Галските напади и е поврзан со честите напади на илирските племиња во сојуз со новата сила од западот - Римската Република. За да ја освојат Македонија, Римјаните воделе три војни, а случувањата во втората Македонско-римска војна се директно поврзани со регионот на северозападна Пелагонија. Најзначајните случувања се одвивале по следниот хронолошки ред: говорејќи за походот на кралот Филип V. против

⁵ Папазоглу Ф., *Македонски градови у римско доба*, Жива Антика, Скопје 1957, 169; Polybii Historiae, ed Th. Bülnner-Wobst. Vol. II (1924), vol. III (1893), vol. IV (1904), Lipsiae; Tucydidi Historiae, ed H. S. Jones- J. E. Poweli, Oxonii, 1942, 99; Strabonis Geographica, ed, A. Meineke, Lipsiae I (1895), II (1877), III (1913), 326;

⁶ Лилчик В., *Линкестиди и Деврион*, КОРПУС на старите градови и тврдини во Република Македонија (Корпус) Том I Македонска цивилизација, Скопје 2009, 34; Hammond N. G. L. and Walbank F. W., *A History of Macedonia*, Vol. III, Oxford 1988, 251-252;

Илирите во 217 година пред Христос, Полибиј спомнува мало место-градче Писаион (πόλις Πισαίων), кое мора да се наоѓа на западната ивица на Пелагонија.⁷ *Илирскиот крал Скерделаид влегол во Пелагонија и го освоил малиот град Писаион, придобил за себе и многу други градови десаретски и ја опустошил пограничната област на Македонија.*⁸ Околу шест години подоцна користејќи ја зафатеноста на македонските војски во Првата Македонско-римска војна (215-205), во 211 година пр. Хр. Илири и Дарданци пак го нападнале овој дел на Пелагонија.⁹ Во 209 година Дарданците од пограничните области на Македонија однеле 20.000 заробеници, присилувајќи го Филип да ја напушти војната со Римјаните и да го брани своето кралство.¹⁰ Малку подоцна Филип V во еден поход уништил преку 10.000 Дарданци.¹¹

Римјаните во Втората Македонско-римска војна (200-197) повторно ги ангажирале македонските непријатели како сојузници Илирите, Атаманите и Дарданците. Првите воени операции во 200/199 г. пр. Хр. биле на територијата на Линкестиди и Пелагонија. Римјаните продореле од запад, преку Лихнид во Пелагонија влегле низ западниот премин Гавато. Филип го испратил својот син Персеј, кој тогаш имал 13 години, да го блокира приодот кој водел кон Дарданија и низ која тие обично напаѓале во Македонија. Принцот Персеј се упатил од пределот на Линкестиди најверојатно кон преминот Барбарас во близина на Зрзе, каде што со поставување на силна стража требало да се попречи влегувањето на Дарданците во Македонија.¹² Во оваа војна македонската војска била поразена, а Дарданците охрабрани од овој настан нападнале во 197 година, но Филип ги разбил кај Стоби во Пајонија.¹³

Во третата Македонско-римска војна (171-168), Македонија потпаѓа под римска власт и била поделена на четири мерида (административни единици). Пелагонија е центар на четвртата

мерида од 168 до 148 г. пр. Хр., кога римјаните ги укинале овие административни единици, а Македонија станала римска провинција.

Денес како сведоштво за горенаведените вековни случувања претставуваат рушевините од тврдината кои се забележуваат на површината на теренот околу манастирот во Зрзе и кои потврдуваат опстој на еден мал утврден горномакедонски или пелагонски град. Остатоците од одбрамбениот сид во основата покажуваат неправилна издолжена форма со ориентација исток-запад, големина 150 x 120 метри и површина од околу 1.5 Ха. Западниот дел на тврдината е високо издигнат и оформен во речеси праволиниска челна линија што се спушта кон јужната страна. Северозападниот највисок агол на крепоста бил најсилно утврден и најверојатно тука била главната одбрамбена кула. Денес овој дел од теренот е исполнет со градежен материјал од одбрамбениот сид. Сидот е граден во цврста малтерна техника. Особено впечатливи се неговите остатоци на северната страна каде може да се забележи ширина од 1.2 метри, а на некои места и до 3 метри. Јужната линија на сидот е послабо видлива. Приближно во центарот на тврдината има силен извор на бистра планинска вода, која тече надолу кон селото.¹⁴

На теренот на локалитетот Кале Зрзе има фрагменти од кујнска, луксузна, култна и градежна керамика од антиката и подоцна, а во манастирскиот двор се чуваат повеќе антички мермерни предмети и архитектонски елементи. Во депото на манастирот има целосно сочувани или фрагментирани помали движни наоди: накит, монети и керамички артефакти. Раноантичките предмети го потврдуваат подемот и постоењето на старата македонска цивилизација на ова тло. Временски се вклопуваат со претходно споменатите историски настани поврзани со оваа тема, а еден дел од најрепрезентативните артефакти под реден број ќе бидат претставени во текстот што следи:

1. Надгробна плоча вградена како сполија во рибникот во манастирскиот двор. Плочата е прилично оштетена и е со следните димензии: висина 75 см, должина 55 см и попречен размер до 15 см. Недостасуваат едно поголемо парче од левата долна страна и горниот дел, врвот и дел од релефот на кој што биле претставени главите на две возрасни лица. Релефната претстава ја завзема речеси целата предна страна. Прикажани се: на левата страна жена облечена во хитон и химатион. Позицијата на левата рака заради оштетеноста неможе со сигурност да се дефинира, но според

⁷ Вулић Н., 1931, 201, прим. 7; Папазоглу Ф., 1957, 211; Mikulčić I., *Pelagonija u svetlosti arheoloških nalaza od egejske seobe do Augusta*, Beograd - Skopje 1966, 70; Кепески К., 1971, 40;

⁸ Pol. V, 108, 1.; Папазоглу Ф., 1957, 201;

⁹ Pol. V, 97, 1.; Папазоглу Ф., 1957, 201; Кепески К., 1971, 40 и 51;

¹⁰ Papazoglu F., *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969, 118, заб.; Лилчиќ В., *Fauces Pelagoniae* Македонско Наследство бр. 4, Скопје 1997/ Lilčić V., *Fauces Pelagoniae* Macedonian Heritage No. 4, Skopje 1997, 42;

¹¹ Papazoglu F., 1969, 119, о.с.; Лилчиќ В., 1997, 42;

¹² Лилчиќ В., 1997, 31-51;

¹³ Лилчиќ В., 2009, 36;

¹⁴ Лилчиќ В. и Спасеска Марковска К., Скопје 1993, 235, 236;

1. Раноантичка надгробна плоча

она што може да се види таа е во висина на вратот, најверојатно ја придржува наметката префрлена преку глава, а со десната рака се ракува со маж кој е претставен на спротивната страна. Мажот е облечен во краток хитон, кој што паѓа до висина на колената,¹⁵ со десната рака се ракува, а левата ја држи во висина на појасот. Оваа сцена, »поздравување« или »простување со покојникот - дексиос«, била најчеста особено во 4. век пр. Хр. Помеѓу двете возрасни фигури претставена е фигура на дете, облечено во широка облека, која му го прекрива телото и целите нозе. Главата е благо подигната и целата фигура е свртена кон машката личност. Со рацете во висина на вратот придржува/нуди некаков подарок.

Според академик Вера Битракова Грозданова во основа вака замислените сцени се вклопуваат во духот на подоцнежнo класичните и македонско-хеленистичките тенденции. Постои можност овиј вид споменици да биле посветени на млади лица, доколку имаат претстава на дете веројатно со птица или момче што нуди/подава керамички сад - пиксида. Ваквите теми биле застапени на спомениците во 3. век пред Христовото раѓање.¹⁶

¹⁵ Мажите носеле хитон, а краткиот хитон кој не ги покривал колената бил типичен за работниците. Должината на хитонот ја крателе со појас, заради слобода во движење на нозете додека работеле или трчале.

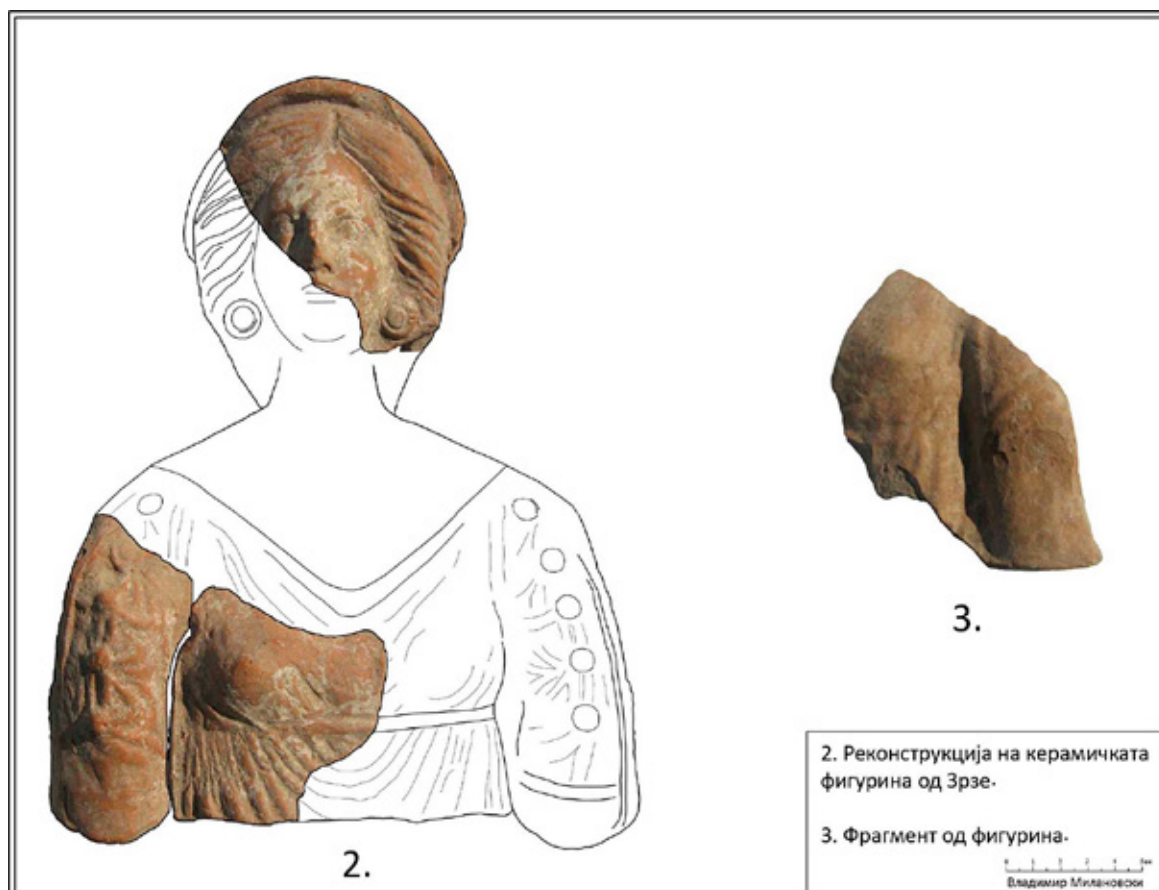
Уште од претходно во литературата е забележано дека кај нас од периодот на стара Македонија пронајдени се многу мал број фрагментирани скулпторски дела, а најчесто станува збор за надгробни споменици со релјефни претстави. Тие се пронаоѓани на разни локалитети и најчесто можат да се сметаат за увезени предмети.¹⁷ Реткоста на овие раноантички споменици кај нас посебно ја истакнува значајноста на раноантичката надгробна плоча од Зрзе.

2. Три фрагменти од керамичка фигурина на која што е претставена девојка облечена во хитон, високо подврзан под градите. На хитонот прецизно се изведени ситни набори. Ваквата претстава на облеката се јавува во 4. век пр. Хр. и е често присутна во наредните неколку векови. Од главата на фигурата недостасуваат десната страна од лицето, дел од устата и брадата. Лицето е откриено има издолжен облик, симпатичен и смирен израз. Главата е благо подигната, бујната коса е исчешлана во патец и собрана. На главата има полукружна дијадема. Оваа теракотата е од 3. или 2. век пр. Хр.

Статуетки од печена глина се среќаваат на повеќе локалитети во Македонија. Најдени се во културните слоеви или во гробните целини на некрополите.

¹⁶ Битракова Грозданова В., *Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија*, Скопје 1987, 116;

¹⁷ Соколова В., *Античка скулптура во Македонија*, Скопје 1987, 26;

2. и 3. Фрагменти од керамички фигурици

Изработката на овие теракоти може да се поврзе со локалните работилници, поради честите наоди на калапи, но тие биле увезувани и од поблиските керамични работилници кои исто така работеле под влијание на познатите големи центри. Многу примероци претставуваат антички пагански божества кои веројатно биле почитувани на одредени подрачја: Артемида, Афродита, Атина и др.¹⁸

3. Фрагмент од теракотата, лева рака, многу мал дел од телото и лева града од претстава на женска

фигурина. Поскромно изработена за разлика од претходно претставената, поточно на овој фрагмент не се воочливи декорации на облеката.

4. Дел од телото на луксузен, увезен керамички сад – пехар/кантарос. Изработен е од фино прочистена глина, добро испечен, има окераста боја, обоен со густ црн премаз и украсен со сликан декорација изведена со течна глина и окераста боја – West slope декорација.

4. и 5. Фрагменти од луксузни керамички садови

¹⁸ Битракова Грозданова В., 1987, 135;

6. Фибула малоазиски тип

5. Поголем дел од телото на увозен луксузен керамички сад - пехар/кантарос. Недостасуваат рачките и ногата. Изработен е од fino прочистена глина, со окераста боја, добро печен, обоен со густ светкав црн премаз. Венецот е благо извлечен кон надворешниот дел од садот, а околу средината на вратот украсен е со флорална декорација изработена со течна глина која има окераста и бела боја – West slope декорација. Долниот дел од телото на пехрот кон ногата е украсен со вертикални канелури, со полубочна форма.

6. **Фибула (брош) Фригиски или Малоазиски**
тип. Дел од главата и иглата на фибулата недоста-
суваат. На ногата има врежана декорација. За прв
пат оваа форма се појавува во 8. век пр. Хр. во
Мала Азија, затоа уште и е наречена малоазиски
тип, а кај нас стига кон крајот на 6. век и се упо-
требува до 3. век пр. Хр.

7. Бронзена монета на македонскиот крал Филип V (221-179 BC):

Аверс – претстава на лик во профил свртен десно.

Реверс – орел со раширени крила, монетата е многу оштетена.

8. Бронзена монета на македонскиот крал Филип V (221-179 BC):

Аверс – профил на Севс во десно.

Реверс – Атина во расчекор кон десно, со копје во десната и штит во левата рака. Од левата страна на фигурата е означена буквата В, а од десно А. Во долниот дел недостасуваат Ф и I.

9. Бронзена монета на македонскиот крал Филип V (221-179 BC):

Аверс – претстава на лик во профил свртен десно, има крилест шлем кој на врвот завршува со глава на орел.

Реверс – орел со раширени крила стои на рало.¹⁹

10. Бронзена монета на управникот Гаиус Публилиус (168-166 BC) со претстава:

Аверс – лик во профил кон десно.

Реверс – коњ пасе.

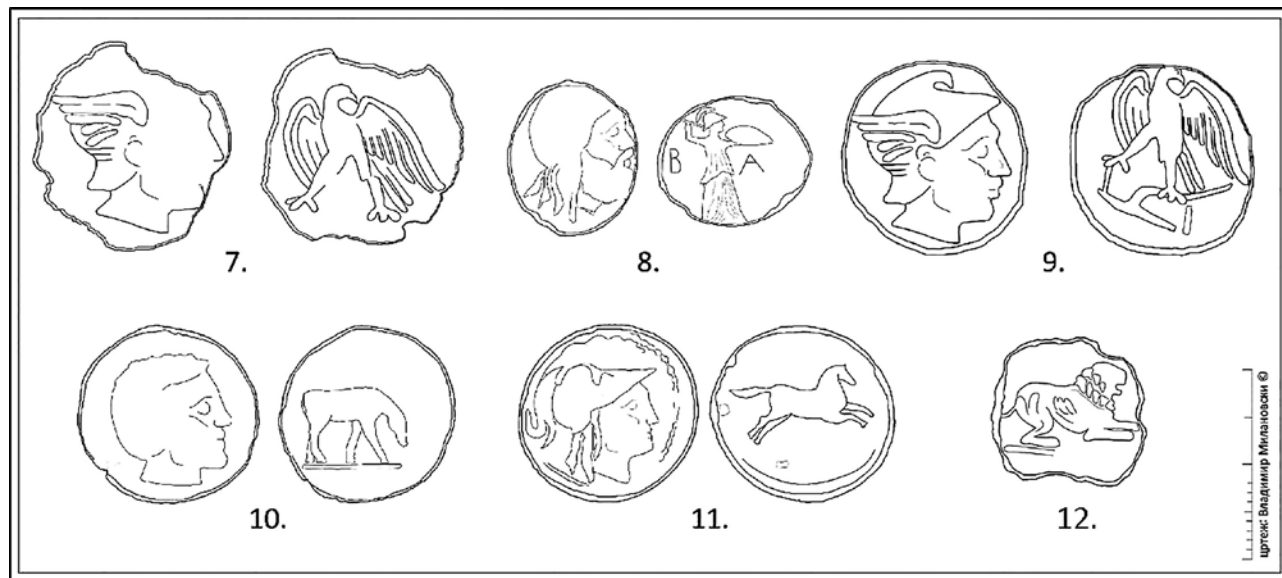
11. Бронзена монета автономно издание (90-75 BC), Тесалоника со претстава:

Аверс – во поле издвоено со точки, претстава на ликот на Атена во десно со кренат коринтски шлем на главата.

Реверс — коњ во галоп на десно.

12. Бронзена монета на македонскиот крал Касандар (305-297 BC):

Реверс – легнат лав, свртен на десно.

7.-12. Раноантички монети

¹⁹ Кепески К., 1987, 63;

13. Патна мрежа, градови и тврдини во северна Пелагонија

Завршни разгледувања

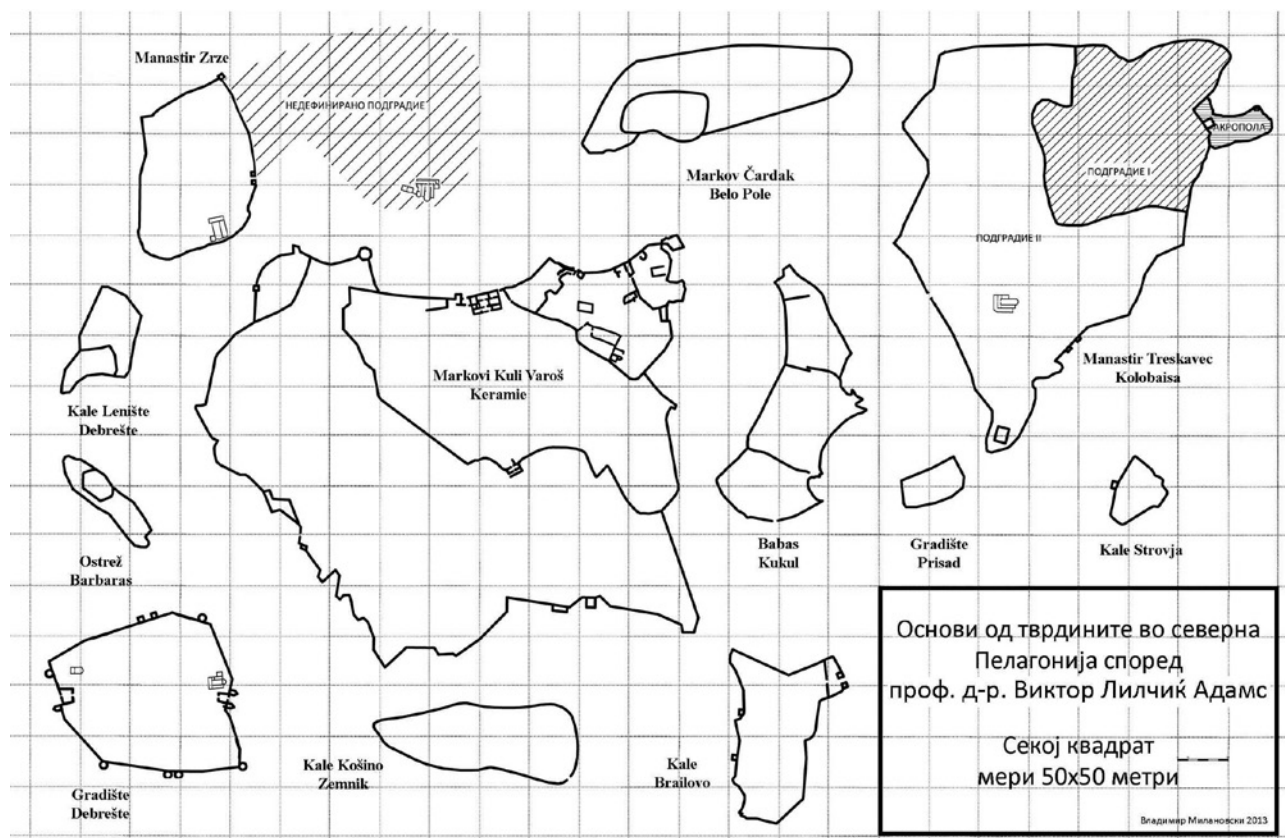
Старото македонско кралство според економската и социјалната структура претставува типично аграрна земја, чие население живеело растурено по мали населби и села. Горна Македонија била децентрализирана, секое кнежевство имало сопствена управна политика, додека Долна Македонија претставувала централизирана монархија. Речеси целото население било селско, со силни траги од племенско уредување. Многу подоцна и тоа само во приморските хеленизирани области бил запознат градскиот живот, во кој градското население не се занимава со аграр, туку со занаетчиство, трговија и сл. Вистински пресврт во општествениот развој започнува со владеењето на кралот Филип II. (382-336 BC). Тогаш се истакнува стратешката важност и на раноантичките северно пелагонски населби кои биле дел од ланецот дефанзивни тврдини, поврзани јужно кон македонската престолнина. Од таа причина во овој период треба да се бара почетокот на постоењето и на раноантичката населба во Зрзе иако засега најстар предмет кој што може прецизно да се датира претставува споменатата бронзена монета на античкиот македонски крал Касандар (305-297 година пр. Хр.).

Ако ги разгледаме подетално античките тврдини во регионот на северна Пелагонија (види фото 14) можеме да забележиме дека тврдината кај Остреш со површина од 0,26 ХА, поради ограни-

чениот простор не би можела да прими особено бројна посада, а прашање е и дали била постојано запоседната. Утврдената површина на Кале Лениште изнесува 0,39 ХА и упатува на речиси идентичен карактер како тврдината Остреш. Кале Земник во с. Кошино има површина од 1 ХА, слична укрепена позиција, но на овој локалитет не е пронајден материјал постар од доцната антика, односно постар од 5. век. Моќната тврдината на Кале Дебреште изградена покрај главниот пат, има чисто воен карактер. Таа била главна воена база во овој дел од граничната зона, центар за снабдување и команда за споменатите мали тврдини кои ги чувале планинските премини. Следната најблиска населба од раноантичкиот период се наоѓа кај селото Бело Поле, локалитетот Марков Чардак,²⁰ кој исто така се истакнува како локалитет на кој е забележана богатата раноантичка материјална култура.

Во тоа време низ Пелагонија поминувала многу важна комуникација, односно најблиската копнена врска помеѓу Јадранскиот и Егејскиот брег. Влезовите во северна Пелагонија преку планинските премини станале посебно актуелени во 3. и првата половина од 2. век пред Хр. Главен настан во тој период се Македонско-римските војни за превласт над целиот Медитеран. Во 217 годи-

²⁰ Лилчиќ В., 1997, 46-51; Донев. Д., 2005, 41-46;

14. Основи од тврдините во северна Пелагонија

на пред Христос, Полибиј спомнува мало гратче Писаион (πόλις Πισαίων), кое најверојатно се наоѓа на западната ивица на Пелагонија забележано уште од претходните истражувачи.²¹ Со наодите од манастирот Свето Преображение во Зрзе се забележува силен интензитет на животот на тој простор низ 3. и 2. век до завладувањето на

римјаните, но и после тоа. Претставените културни содржини во овој текст кои датираат од 4. до 1. век пред Христос, како и стратешката местоположба на тврдината укажуваат на можноста, античка населба во Зрзе да е една од позициите на која што при идните археолошки истражувања треба да се бара споменатиот заборавен град Писаион.

²¹ Вулић Н., 1931, 201, прим. 7; Папазоглу Ф., 1957, 211; Mikulčić I., *Pelagonija u svetlosti arheoloških nalaza od egejske seobe do Augusta*, Beograd - Skopje 1966, 70; Кепески К., 1971, 40;

Vladimir MILANOVSKI*

NORTHWESTERN PELAGONIA AND THE AREA OF THE HOLY TRANSFIGURATION MONASTERY - ZRZE IN EARLY ANTIQUITY

*Summary***

According to the economic and social structure in antiquity Macedonia is seen as a typical agricultural country, whose population lived in small settlements and villages. Upper Macedonia was decentralized, each tribe had its own policy, while Lower Macedonia represented a centralized monarchy. The whole population was rural with strong traces of tribal order. Much later and only in coastal Hellenized areas there used to be familiar city life, in which the urban population was not engaged in agriculture, but in crafts, trade and so on. A real turnaround in social and economic development begins when Philip II of Macedon rules (382 - 336 BC). Speaking before rebellious soldiers, Alexander III of Macedon (356-323 BC) said that on the credit of his father, Philip II had made the Macedonians descend from the mountains where they had kept few cattle in the plains and that he had taught them to live in cities and to practice a valuable laws and customs.²³ This is the time when the early antic northern Pelagonia settlements start to exist and that they were part of the chain of defensive forts, connected south to the Macedonian capital. The existence of the antic settlement in Zrze should be sought during this period.

Taking a closer look at the fortresses in this region, we can see that the Ostres Fortress with an area of 0.26 ha cannot accommodate a particularly numerous crew, and the question is whether it has been permanently occupied. The area of Kale Leniste with 0.39 ha indicates to be of an identical character. Kale Zemnik in the village Kosino has a surface of 1 ha, a similar fortified position, but dated to late antiquity, around the 5th century AD. The fortress of Kale De-

breste has a purely military character, it was the main military base in this part of the border zone, a supply center and command for the aforementioned small fortresses guarding the mountain passes. The next closest settlement from the early antiquity is about ten kilometers away, near the village of Belo Pole, on the Markov Cardak site,²⁴ which is also prominent.

Pelagonia was the closest land connection between the Adriatic and the Aegean ancient world. The entrances to northern Pelagonia through the mountain passes became particularly relevant in the 3rd and first half of the 2nd century BC. The main event in that period was the Macedonian-Roman wars of domination over the entire Mediterranean. In 217 BC, Polybius mentions a small place called Pissaiion polis (πόλις Πισσαίων), which must have been located on the western edge of Pelagonia as noted by earlier researchers.²⁵ The findings of the Holy Transfiguration Monastery in Zrze show a strong intensity of life in that area in the 3rd century BC. and further. The strategic location of the western edge of Pelagonia as well as the presented Early Antiquity material culture show that it is realistic to assume that the fortified ancient macedonian settlement of Zrze is the mentioned polis Pisaion.

²⁴ Lilcik V., 1997, 46-51; Donev D., 2005, 41-46;

²⁵ Vulic N., 1931, 201, prim. 7; Papazoglu F., 1957, 211; Mikulčić I., *Pelagonija u svetlosti arheoloških nalaza od egejske seobe do Augusta*, Beograd - Skopje 1966, 70; Kepeski K., 1971, 40;

* Graduated archaeologist, Directorate for Protection of Cultural Heritage, Str. Pavel Shatev no. 3, 1000 Skopje, v.milanovski@uzkn.gov.mk;

** translated by: Biljana Jovanovska

²³ Papazoglu F., 1957, 37, 38 and 39;